

duinen — twee verwante dames Van der Aa waren abdis van elk van de kloosters, en het was kennelijk onder hun invloed dat er contact werd gelegd met de congregatie van Sibculo, hetgeen voor Loosduinen (onder een volgende abdis) het instellen van observantie met zich meebracht. Er is aandacht voor alle aspecten van het kloosterleven, en als over de Loosduinse abdij geen gegevens bewaard zijn, verwijst de auteur naar vergelijkbare kloosters. Voor de beschrijving van het dagelijks leven in Loosduinen heeft hij dan ook met vrucht gebruik gemaakt van Geertruida de Moors dissertatie *Verborg en geborgen. Het cisterciënierenklooster Leeuwenhorst in de Noordwijkse regio (1261-1574)* (Hilversum, 1994). Het kloosterarchief is namelijk in de zestiende eeuw verloren gegaan. Nadeel van de methode van ontlening is dat zinnen als 'het zal in Loosduinen wel niet anders zijn toegegaan' soms tezeer domineren. Ook legt Den Hertog zich weinig beperkingen op bij het verstrekken van informatie — de constatering dat een bepaalde abt waarschijnlijk Loosduinen niet visiteerde is voor hem geen reden om 's mans levensloop verder te laten rusten, maar juist de opmaat voor enkele alinea's aandacht. In het algemeen kiest de auteur eerder voor de beschrijving dan voor de analyse. Door die twee kenmerken is zijn boek een verrassingspakket vol vaak boeiende gegevens. Vijftig jaar studie is op waardige wijze afgesloten.

F. J. Kossmann

B. J. P. van Bavel, *Transitie en continuïteit. De bezitsverhoudingen en de plattelandseconomie in het westelijke gedeelte van het Gelderse rivierengebied, ca. 1300-ca. 1570* (Werken uitgegeven door Gelre Lil; Hilversum: Verloren, 1999, 720 blz., f135,-, ISBN 90 6550 045 6).

De geschiedenis van het platteland heeft me altijd mateloos geboeid. De vonk ontbrandde door het inmiddels klassieke werk van E. le Roy Ladurie, *Les paysans du Languedoc* (1966). De opvolgers voor de Nederlanden waren de dissertaties van Dick de Boer, *Graafen grafiek* (1978), Jan de Vries, *The Dutch rural economy in the Golden Age* (1978), Erik Thoen, *Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen* (1988) en Peter Hoppenbrouwers, *Een middeleeuwse samenleving. Het Land van Heusden* (1992). Wat tot nu toe echter ontbrak was een serieuze poging tot modelmatige synthese en vooral om de opkomst van Holland als een fenix uit het moeras te verklaren. Een eerste, zeer inspirerende poging daartoe is geweest het artikel van de economisch historicus van de moderne periode, Jan Luiten van Zanden, 'Op zoek naar de 'missing link'. Hypothesen over de opkomst van Holland in de late middeleeuwen en in de vroeg-moderne tijd', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, XIV(1988). Ook is er sinds tien jaar een bundel in de maak van een congres in Utrecht waar enkele, overigens nauwelijks empirisch onderbouwde pogingen zijn gedaan. Maar alles wordt nu in een keer van de tafel geveegd door Van Bavel's nieuwe studie, die wel ruim heeft geprofiteerd van de eerdere discussies.

Want hoewel de ondertitel lijkt aan te geven dat het hier een *casestudy* betreft van een heel klein gebiedje in het Gelderse rivierengebied, suggereert de hoofdtitel iets anders. Van Bavel is vooral geïnteresseerd in de vraag in hoeverre met de *case* een bijdrage kan worden geleverd aan het 'transitiedebat'. Dit debat betreft de verklaring van de modernisering van het platteland in de overgang van Middeleeuwen naar Nieuwe Tijd. Van Bavel's studie is dus een twee-in-één verpakking: een zeer gedegen, zwaar empirisch regionale studie en een comparatieve studie die een verklaringsmodel bouwt voor de divergerende ontwikkelingen op het platteland

van Noordwest Europa. De overstijging van het empirische kader komt treffend tot uiting in de afbeelding op de kaft: boerenbedrijvigheid in een Noordhollands polderlandschap.

Deze opzet heeft wel enkele consequenties voor de opbouw en omvang van het boek. Van Bavel bestudeert in hoofdstuk II twee grote onderwerpen: het grondbezit en de pacht. Het omvangrijke empirische hoofdstuk III over het grondbezit bekeken per gebied, wordt gevolgd door hoofdstuk IV waarin het meeste behandelde materiaal herordend wordt, maar nu per maatschappelijke groep. Dit stramen wordt herhaald voor de pacht (VIÛ en IX). Tijdens de systematische behandeling van de *case* worden er al vergelijkingen getrokken, ten eerste tussen de regio's onderling, maar ook met ontwikkelingen elders. Versterkt treedt dit effect op in hoofdstuk V waar de bezitsverhoudingen in internationaal geografisch perspectief worden geplaatst. Het gevolg van de meervoudig herhaalde vergelijkingen is dat het boek een matrixachtige opbouw kent van het argument. Hier horen tabellen en kruisverwijzingen bij en gelukkig is daar ook in ruime mate in voorzien, wat het boek enorm volumineus heeft gemaakt.

Van Bavel neemt een klassieke theorie als uitgangspunt, de zogenaamde Brenner these gelanceerd in 1976. Deze these gaat ervan uit dat de bezitsverhoudingen als een soort prisma hebben gewerkt voor de demografische ontwikkelingen en de opkomst van handel en markten, zodat ondanks de universaliteit van deze ontwikkelingen toch overall andere eindsituaties zijn ontstaan. Het model kent twee extremen: de *peasants*, kleine grondbezittende boeren aan de ene kant, en grote kapitaalkrachtige (pacht)boeren aan de andere kant. Volgens Brenner is door de laatmiddeleeuwse verandering in de verdeling van het grondbezit polarisatie tot stand gekomen, waarbij grote boeren vaak kleine boeren uit hun bezit gedrukt hebben. In Frankrijk ging het eerste en in Engeland het tweede type boer domineren.

Dankzij de geringe omvang van het gebied kan Van Bavel veel meer invloeden op en consequenties van het grondbezit onderzoeken dan Brenner en zijn voorgangers hebben gedaan. Hel knappe van Van Bavel's boek is daarbij dat hij zijn gebied in vier miniregio's opsplijt: het Land van Culemborg, het ambt Beesd en Rhenoy, het Land van Buren en de Tielerwaard. Elk van deze miniregio's heeft andere eigenschappen op meer niveau's, met name geografisch, institutioneel en sociaal-economisch. Binnen de vergelijkende analyse kan zo ieder regiootje model staan voor grotere delen elders. Het Land van Culemborg bijvoorbeeld lijkt door zijn venige ondergrond en bijpassende strokenverkaveling sterk op Holland en blijkt overeenkomstige bezitsverhoudingen te ontwikkelen.

De hoofdconclusie van Van Bavel is dat de structuur van het grondbezit in de late Middeleeuwen helemaal niet is veranderd. De prisma die Brenner veronderstelt heeft dus eeuwenlang zeer effectief gewerkt. Wel trad er al vroeg een grote grondmobiliteit op, maar het land bleef onder gelijken: hoge adel schonk of verkocht grond aan oude kloosters, rijke stedelingen handelden in grond met stedelijke instellingen. Wel traden er ook zeer grote verschillen in structuur van grondbezit op tussen de diverse gebieden, maar die zijn terug te voeren op de periode voor 1300. Met name is van belang dat in de niet-gefeodaliseerde, laat ontgonnen veengebieden, zoals het Land van Culemborg, de grond in handen kwam van de burenen zelf en opgedeeld raakte in vele kleine bedrijfjes. In wel-gefeodaliseerde gebieden heeft de vorming van grote hoven lang doorgewerkt. Wat eerst vroomland was, werd later meent of marke en als het nog weer later verdeeld werd over de gebruikers van de gemene gronden, dan ging dit naar rato van de bestaande gebruiksrechten. Hierbij werd de oorspronkelijke grondverdeling wel explicieter maar veranderde niet (356-368, 469-474, 649). Pas in de zestiende eeuw kwam hierin verandering. In gebieden met overwegend burenenbezit waar ook veel grote steden lagen, kochten stedelingen op grote schaal de grond op en gaven die als pachtgrond weer uit. Hiermee 'moderniseerde' het platteland in hoog tempo: een pachtmarkt en een grondmarkt onstond die op

haar beurt de basis vormde voor de kapitalistische omvorming op het einde van de zestiende eeuw, die De Vries al heeft beschreven. Het achterlijke westen haalde zo het oosten alsnog snel in waar de commercialisering dankzij de opkomst van grote pachtboerderijen al eerder was ingezet.

Er is het een en ander tegen Van Bavel's model in te brengen. Heel veel wat Van Bavel zegt over Holland is een projectie en een enkele keer moet hij bij gebrek aan feiten ook subhypotheses gebruiken. Zo gaat hij in tegenstelling tot Van Zanden uit van een lage huwelijksleeftijd op het Hollandse platteland, omdat hij een hoge bevolkingsdruk veronderstelt, hetgeen hij afleidt deels uit het patroon van verstedelijking en deels door projectie uit de Vlaamse situatie. Het stapelen van tafels met drie poten is niet gebruikelijk, maar dit is de schrijver niet kwalijk te nemen, integendeel. Van Bavel heeft op een bijzonder slimme manier met de reeksen die voor zijn gebied wel bestaan en voor Holland niet, met name die over grondbezit, een belangrijke bijdrage geleverd aan de verklaring van de modernisering op het platteland. Er is maar een reactie mogelijk. Het is nu tijd om de gegevens voor Holland te *up-daten*. De Boer heeft niet van moderne (computer)technieken gebruik kunnen maken en mede daarom grote delen van Holland laten liggen; bovendien toont Van Bavel's boek aan dat het noodzakelijk is zo'n onderzoek door te trekken naar het einde van de zestiende eeuw.

P. J. E. M. van Dam

M. Smeyers, met medewerking van R. van Dooren, ed., *Het Leuvense stadhuis. Pronkjuweel van de Brabantse gotiek* (Leuven: Peeters, 1998, 209 biz., BF1500,-, ISBN 90 429 0660 X).

Het stadhuis van Leuven vormt een opvallende en rijk gedecoreerde gebouwengroep in het centrum van de stad. Precies 550 jaar na het leggen van de eerste steen van het *Voirste Huys*, het meest representatieve bouwdeel van dit complex, is in 1998 een tentoonstelling gewijd aan de oorsprong, de bouw en de veranderingen die in de loop der eeuwen hebben plaatsgevonden. De publicatie die ter gelegenheid hiervan is verschenen, bestaat uit twee delen: vier wetenschappelijke bijdragen en een catalogus met toelichtingen op de tentoongestelde objecten. Het boekwerk is geïllustreerd met meer dan honderd afbeeldingen, waarvan een aanzienlijk aantal in kleur.

Twee bijdragen tillen deze catalogus uit boven het niveau van een objectstudie en zijn van grote interesse voor eenieder die de (late) Middeleeuwen bestudeert. Beide studies zijn van de gezamenlijke hand van Alphonsine Maesschalck en Jos Viaene, die de Leuvense situatie reeds lang onderzoeken. Dit blijkt wel uit het hoge detailniveau en de brede invalshoek van de twee bijdragen, en de nauwe aansluiting bij recente architectuurhistorische theorieën en inzichten. Helaas zijn de afbeeldingen hoofdzakelijk aan het catalogusgedeelte toegekend, zodat verduidelijkende illustraties bij de teksten veelal node gemist worden.

In hun eerste bijdrage, een reconstructie van 'de urbanisatie van de Leuvense *Plaetse* in de veertiende en vijftiende eeuw', maken zij aannemelijk dat de bouw van het nieuwe (huidige) stadhuiscomplex, van de Sint-Pieterskerk en de aanleg van het tussenliggende plein (de *Plaetse*) in de vijftiende eeuw, onderdeel uitmaakte van een planmatige stedenbouwkundige opzet. Zij analyseren de wordingsgeschiedenis aan de hand van archivalische bronnen en brengen deze in verband met het organisch gegroeide veertiende-eeuwse stadhuiscomplex, de naijver met de stad Brussel, de stichting van de universiteit (1425) en het kapittel van de Sint-Pieterskerk. Ofschoon de aanzet tot deze urbanisatie met grote moeite en vele onzekerheden tot in de veer-